

IME »HRVAT« U ETNOGENEZI JUŽNIH SLAVENA

Mario Grčević, *Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu–Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Zagreb–Dubrovnik, 2019., 292 str.*

Prije osam godina zazvonio mi je telefon u uredu. Glas mi nije bio poznat, a sugovornik je bio vrlo tih te sam se morao poprilično napregnuti kako bih uspio doznati tko je i što želi. Prvo što čuh jest da mu se sviđaju štiva koja pišem za *Hrvatsko slovo*, a zatim da bi volio da mu za splitski časopis *Mogućnosti* prikažem knjigu. Upitah tko je s druge strane žice, a glas mi odgovori: »Mirko Tomasović, a nova se knjiga zove *Raspre i rasprave!*« »Marul«, otelo mi se iz usta te začuh smijeh s druge strane žice. »Znači li to da smo se dogovorili?«, odvratil me akademik Tomasović. Dakako da nije dolazilo u obzir odbiti takvu ponudu, a autor je dometnuo da će me nazvati kad prikaz bude objavljen te da ćemo ga zajedno prokomentirati. Navedena je knjiga i danas, u razdoblju kad se unutar edicije *Deset vekova srpske književnosti* objavljuju Držićeva djela, aktualna, ali, iako iznimno važna jer, među ostalim, filološki precizno razrađuje uporabu glotonima *hrvatski* među hrvatskim književnicima s posebnim osvrtom na Dubrovčane, ostala je do danas nekako po strani i za nju znaju tek rijetki zanesenjaci i jezični sladokusci. Šest godina poslije zazvonio mi je mobitel (po čemu možete vidjeti da sam tehnološki napredovao), a s druge se strane žice našao Mario Grčević, kojega sam svako nekoliko mjeseci zlostavljao pitanjima o mogućem nadnevku izlaska zbornika *Dubrovnik u hrvatskoj prošlosti*. »Ne gnjavite me, meni je to samo poticaj da zbornik što prije izađe«, svojim mi je riječima subesjednik smanjivao nelagodu. Kad je razgovor skrenuo na druge kolosijeke, povjerio mi je kako već godinama prikuplja podatke o etnonimu *Hrvat* i glotonimu *hrvatski* te smo uskoro počeli razmjenjivati arhivske, terenske i bibliografske podatke. Nakon nekoliko mjeseci intenzivnoga dopisivanja pristigla mi je e-poruka u kojoj je stajalo da me na vratarnici Hrvatskih studija očekuje knjiga *Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena*.

Odjeci bavljenja etimologijom i rasprostranjem etnonima *Hrvat* upućuju na jedan socioonomastički paradoks. Naime, pri nadijevanju osobnih imena potomstvu sve je izraženija težnja za individualizacijom, pa se za sve manji broj novorođenih upotrebljava sve veći broj imena. S druge strane, zanimanje javnosti za pojedini an-

troponim ovisno je o njegovu obuhvatu, odnosno etimologija osobnoga imena najčešće (izuzmemo li stručnjake) intrigira isključivo njegova nositelja i nadjevatelja, zanimanje za prezimena obuhvaća znatno širi (iako ponovno ipak ograničeni) krug ljudi, a rasprave o podrijetlu i povijesnome rasprostiranju pripadnika nekoga naroda i danas pune novinske stupce i forume. Očito je, dakle, da težnja za individualizacijom nije potrla važnost za osjećajem pripadnosti određenoj zajednici. Zanimanje se, pak, za hrvatsku etnogenezu, narodno ime *Hrvat* i glotonim *hrvatski* može protegnuti još na srednjovjekovlje. Vrela su obilna i bogata te različite teme istražene, ali dakako da je moralo ostati neriješenih pitanja, pa i crnih rupa, od mitskoga stoljeća sedmog. Autor je toga itekako svjestan te u *Predgovoru* (str. 7–8) naglašuje dva pitanja za koja drži da nisu dostatno ni cjelovito obrađena: 1. uporaba etnonima *Hrvat* i glotonima *hrvatski* među pučanstvom koje se nije uklopilo u suvremeno hrvatsko narodno biće (ponajprije se to odnosi na nekatoličko stanovništvo) te 2. uporaba povijesnoga glotonima *srpski* na hrvatskome ozemlju (ponajprije u ćirilničnim tekstovima). Netko bi to uvjetno ograničenje mogao smatrati nedostatkom knjige, no dojma sam da je riječ o metodološki potpuno opravdanome pristupu jer je na tristotinjak stranica jednostavno nemoguće navesti sva vrela, obuhvatiti sva relevantna znanstvena područja i obraditi sve teme, a kamoli riješiti sve prijepore. Grčević već samim pristupom pokazuje kako će se kretati unutar okvira vlastitih višedesetljetnih istraživanja uz nadu da će njegova knjiga biti »korisna i poticajna drugim istraživačima etnogeneza južnoslavenskih naroda«.

Nakon *Predgovora* slijedi poglavlje *Alpski Hrvati* (str. 9–13) u kojemu autor obrađuje uporabu hrvatskoga imena u Sloveniji još od razdoblja srednjovjekovnih karantanskih Hrvata. Autor se manje dotiče novovjekovlja i suvremene povijesti, iako je i ona poprilično zanimljiva jer pokazuje kako je nenasilna asimilacija na jezično bliskim područjima koja povezuje zajednička (u ovome slučaju katolička) vjera i srodnost jezika na neki način prirodna te znatno učinkovitija. U srednjovjekovlju je to bilo razvidno, kako navodi Grčević, u Koruškoj i Štajerskoj, a u novovjekovlju u slovenskome dijelu Istre, Beloj krajini, Dolenjskoj i Prekomurju. Danas su se ti prijepori prenijeli na različite poglede hrvatskih i slovenskih dijalektologa u pogledu povijesnoga razgraničenja hrvatskih i slovenskih govora, pri čemu su manje sporni govori potomaka prebjega pred Osmanlijama (koji su neupitno Hrvati), a znatno sporniji govori hrvatskih starosjedilaca u Dolenjskoj i Prekomurju, koji svjedoče o neprekinutosti uporabe hrvatskoga imena na suvremenome slovenskom narodnom području, što posljedično upućuje na autohtonost hrvatske manjine u dijelovima Slovenije. Valja pritom napomenuti kako je Slovenija jedinstvena po tome što je broj pripadnika jedne jezične manjine znatno veći od broja pripadnika etničke manjine. Naime, u Sloveniji je po popisu iz 2002. živjelo oko 38 000 Hrvata, a oko 53 000 slovenskih državljana izjasnilo se da je njihov materinski jezik hrvatski.

Iduće poglavlje nosi naslov *Ime »Hrvat na Balkanu«* (str. 15–70). U njemu se Grčević osvrće na uporabu hrvatskoga imena u današnjoj Crnoj Gori (bez Boke kotorske), Srbiji, Kosovu, Makedoniji i Albaniji te među različitim vlaškim skupinama na Balkanskome poluotoku od Hercegovine na istok. O hrvatskome imenu u povijesnoj Duklji (koja se prostirala i dijelom današnje sjeverne Albanije) postoji opsežna literatura, iako zapanjuje u kojoj mjeri, rekao bih psihopatološki, hrvatska znanstvena javnost u nekoliko posljednjih desetljeća obezvrjeđuje vrela poput *Ljetopisa Popa Dukljanina*. Hrvatsko je ime u današnjemu Crnogorskom primorju neprekinuto potvrđeno od srednjovjekovlja, a naslov je hrvat-baša u Carigradu sve do oslobođenja toga područja nosio glavar sela Zupci, jednoga od rijetkih naselja istočno od Boke kotorske koje i danas ima katoličku slavensku većinu. Potomkom je posljednjega hrvat-baše bio osuđenik zbog verbalnoga delikta u Crnoj Gori tijekom Hrvatskoga proljeća, Ivo Vicković (1924–2012), rođen upravo u tome selu. Zapravo je pravo čudo da se hrvatsko ime do današnjih dana održalo među katolicima u Svebarju (Baru s okolicom, Spiču u Šestanima) unatoč višestoljetnoj izdvojenosti od matice te snažnoj izloženosti isprva osmanlijskim progonima, kasnijim pokušajima srpske asimilacije te prožimanjima crnogorskoga, hrvatskoga i mjesnoga identiteta uz gotovo nikakvu potporu iz Hrvatske. Među hrvatskim bi govorima posebno mjesto trebalo zauzeti dvojezično područje Šestana, koje je isprva (o čemu najbolje svjedoči mjesna toponimija i povijesna antroponimija) neprijeporno pripadalo hrvatskomu jezičnom području, ali je nakon osmanlijskih osvajanja postalo i albanskim jezičnim područjem. Iz Šestana su u najvećoj mjeri naseljeni zadarski Arbanasi. Da se katolike i u najnovije vrijeme u Crnoj Gori poistovjećuje s Hrvatima, potvrđuju sveze *hrvatska vjera* (za katoličku) i *hrvatsko groblje* (tako se, primjerice, naziva katoličko groblje u nekim dijelovima Šestana u kojima danas žive isključivo Albanci), obilno potvrđene među Crnogorcima. U istome poglavlju Grčević navodi ujedno potvrde osobnih imena izvedenih iz etnonima *Hrvat* (npr. *Hrvatín*, *Hrvoje* i sl.) među pravoslavnim pukom u srednjovjekovlju u današnjemu Sandžaku. Da se u crnogorskome dijelu Sandžaka hrvatsko ime ušćevalo do Drugoga svjetskoga rata, razvidno je iz popisa žrtava Drugoga svjetskog rata za Crnu Goru koji je po podacima i nalogu Savezne komisije za žrtve rata 1941.–1945. (osnovane 17. lipnja 1964.) sastavio Savezni zavod za statistiku. Tako je u naselju Kovren sjeverozapadno od Bijeloga Polja od 31 žrtve za čak je 22 stajalo da su Hrvati. Riječ je o sljedećim osobama (u zagradi navodim ime oca): Branko Caković (Nikola), Milinko Caković (Radosav), Sava Caković (Milija), Vuksan Đurević (Ognjen), Dušan Jelić (Lala), Periša Jelić (Mileta), Milan Joksimović (Mijat), Krstivoje Joksimović (Nikola), Milivoje Joksimović (Nikola), Neško Joksimović (Vule), Milan Knežević (Matija), Vukojica Kojović (Milija), Mileva Koković (Bjela), Gojko Sekulić (Milinko), Lazar Sekulić (Rade), Mato Sekulić (Rade), Radoman Sekulić (Drago), Radovan Sekulić (Tričko), Toma Sekulić (Vasilije), Vojin Sekulić (Dragi), Vukojica Sekulić (Sekula) i Radivoje Varagić (Mile). Na temelju se osobnih imena

i prezimena može zaključiti da je riječ o pravoslavicima. Sporadičnih primjera Hrvata među pravoslavicima i muslimanima u spomenutom popisu ima i u srpskome dijelu Sandžaka, a ponešto i na Kosovu. Potvrdu da se dio pravoslavaca u Kovrenu i danas izjašnjava Hrvatima dobio sam od Hrvatskoga nacionalnog vijeća Crne Gore. Sve navedeno potvrđuje Grčevićeve pretpostavke o raširenosti prednacionalnoga imena *Hrvat* i među nekatolicima, ali i upućuje na to da se ono u nekim krajevima prometnulo u etnonim. Teza mi se, pak, o vlaškim skupinama koje su hrvatsko ime proširile u dijelove Makedonije i Srbije čini vrlo vjerojatnom te će ubuduće trebati pozornije lučiti odraze etnonima *Hrvat* kao prežitke ranih slavenskih migracija od onih naknadnih uvjetovanih stočarskim kretanjima ili vojnom službom. Iako se pitanje romanskoga elementa u južnoslavenskim etnogenezama u ovoj knjizi ne obrađuje, na ovome ću mjestu ustvrditi kako se udio romanskoga elementa (ne samo vlaščkoga, nego i dalmatskoga) u hrvatskoj etnogenezi počesto zlonamjerno prenamlašuje, a u srpskoj prešućuje. Kad je riječ o vlaščkome elementu, poznato je da su se srednjovjekovni Vlasi u povijesnim hrvatskim zemljama zarana jezično i antroponomastički (što Grčević zorno predočuje raširenošću osobnih imena motiviranih etnonimom *Hrvat*) asimilirali te su vlaški jezični prežitci u hrvatskim govorima (uglavnom u stočarskome nazivlju) te toponimiji i antroponimiji rijetki (uglavnom se svode na hibridnu tvorbu osobnih imena nastavkom *-ul*; npr. *Radul*, *Bratul*). Nasuprot tome, izvan hrvatskoga povijesnog područja, u dubini Balkana, i danas žive znatne skupine Vlaha koje govore različitim romanskim idiomima, a njihov je udio u srednjovjekovlju bio znatno veći. Kad se, pak, zlonamjerno nastoji prikazati kako su Hrvati u Dubrovniku i Boki kotorskoj poslavenjeni Romani pohrvaćeni u XIX. stoljeću, zanemaruje se činjenica da je udio autohtonoga predslavenskoga stanovništva u pravoslavnome zaleđu također bio znatan, iako o tome nemamo ni izbliza toliko pouzdanih podataka kao iz priobalnih i otočnih gradova. U notarske se i matične knjige iz kojih je razvidno da postoji neprekinutost hrvatske prisutnosti u tim područjima, naravno, ne zagleda. Ukratko, počesto se za hrvatsku i srpsku etnogenezu primjenjuju sasvim druga mjerila. Međutim, to je priča za neku drugu zgodu.

Poglavlja *Hrvati i islam* (str. 71–86) te *Hrvati i pravoslavlje* (str. 91–162) upućuju, među ostalim, na štetu koju je cjelovitosti hrvatskoga narodnog bića Hrvatima nanio ekskluzivni nacionalizam. Posljedica je toga i činjenica da je hrvatska paleografija potpuno zanemarila četvrto hrvatsko pismo, arebicu, posebnu inačicu arapskoga pisma prilagođenu hrvatskomu jeziku. To je pismo u područjima pod osmanlijskom okupacijom bilo u nekoj vrsti uporabe od konca XV. stoljeća do Prvoga svjetskog rata, a oživljeno je početkom XXI. stoljeća. Nazivalo se i arvaticom. Tim je pismom Mehmed Erdeljac 1588. ili 1589. napisao *Hrvatsku pjesmu* pisanu temeljno štokavskim narječjem, ali prošaranu kajkavizmima (*prosim tebe*), a nekoliko su desetljeća poslije njim napisane i pjesme s petrarkističkim motivima, koje pokazuju duboku ukorijenjenost zapadne kulture u hrvatsko narodno biće, čak i kad je jedan njegov

dio islamiziran. Grčević iznosi brojne odraze hrvatskoga imena u bosanskohercegovačkoj toponimiji i narodnoj predaji. Kad je riječ o odnosu Hrvata i pravoslavlja, autor s punim pravom upućuje na dvostruka mjerila kojima se služe srpska filologija i historiografija. Naime, kad dio srpskih znanstvenika opisuje uporabu pridjeva *srpski*, usporedno upotrebljava jezični (svi su štokavci Srbi), teritorijalni (gdje je jedan Srbin, tu je Srbija) i vjerski ključ (svi su pravoslavci Srbi), a pri uporabi pridjeva *hrvatski* spomenuti znanstvenici ni izbliza nisu toliko darežljivi (jer nije svaki katolik nužno Hrvat, a i stanovnici hrvatskih povijesnih zemalja nisu nužno Hrvati). Osobito valja izdvojiti potpoglavlje *Hrvatski pravoslavci u Americi* (str. 149–157), koje pokazuje da je narodnosno opredjeljenje hrvatskih pravoslavaca u XIX. i početkom XX. stoljeća moglo otići i u drugome smjeru (uostalom, nije riječ samo o hrvatsko-srpskim odnosima jer se nameće pitanje kojemu bi narodnom biću pripadali pravoslavci doseljeni iz današnje Crne Gore da je Crnogorska pravoslavna crkva bila autokefalna u razdoblju njihova doseljenja).

U poglavlju »*Hrvacki*« istumačeno i »*srpski*« napisano (str. 163–211) autor nastoji naznačiti opseg glotonima *srpski* u starijim vrelima te posebice razlučiti (književno)jezične sastavnice koje su dijelom hrvatske od onih koje su dijelom srpske povijesti i kulturne baštine. Pritom posebnu pozornost posvećuje miješanju naziva *jezik* i *pismo* te zloporabama glotonima *srpski*. I to poglavlje zorno pokazuje koliko je hrvatski ekskluzivni nacionalizam (i njegove pokrajinske i mjesne inačice) otežao održavanje hrvatske nacionalne svijesti poglavito u dubrovačkome humskom zaleđu te (u manjoj mjeri zbog snažne latinaške tradicije i izražene romanske nazočnosti) Boki kotorskoj u kasnijim stoljećima poslužio kao protuargument nositeljima (veliko) srpskih ideja. Naime, upravo se u istočnoj Hercegovini najsnažnije zatiralo glagoljaško bogoslužje, što je, uza druge čimbenike, ubrzavalo popravoslavljanje mjesnoga puka te sužavanje područja uporabe *srpskoga* pisma na širem dubrovačkom području. Nepreciznost se zemljopisnih odrednica ogleda i u uporabi horonima *Bosna*, koji se na dubrovačkome području još od srednjovjekovlja počesto odnosi i na neposredno hercegovačko zaleđe. Pritom je zanimljivo napomenuti i kako su zažapski župnici u XVIII. stoljeću za djecu rođenu u planinama u sjeveroistočnoj Hercegovini (uglavnom na području današnjih općina Nevesinje, Kalinovik i Gacko) navodili da su rođena *in montibus Serbuliae*, što zorno pokazuje svijest o etničkome razlikovanju, čak i u razmjerno zabačenim i slabo naseljenim krajevima.

Iz poglavlja *O Dubrovačkoj Republici i Boki kotorskoj* (str. 213–230) razvidno je da su etničkih razlika u našim stranama i prije stvaranja modernih nacija bili svjesni i stranci. Tako Petar Andrejevič Tolstoj u Boki kotorskoj koncem XVII. st. jasno luči Hrvate (koje povezuje sa stanovnicima Dubrovačke Republike), Srbe i Crnogorce, a u Dubrovačkoj Republici razlikuje državnu (*Dubrovčanin*) od etničke pripadnosti (*Hrvat*). Pritom treba imati na umu kako u Boki kotorskoj u preporodnome razdob-

lju nadijevanje romanskih imena te uporaba talijanskoga jezika nisu imali političke konotacije kao u ostatku Dalmacije i Istri jer se time naglašavala razlika u odnosu na pravoslavno stanovništvo. Hrvatsko je stanovništvo prilagodilo romansko obalno te (kao katoličko) crkveno i kulturno nazivlje te ga uklopilo u vlastiti imenski sustav (i antroponimijski i toponimijski) te je prema njemu bilo znatno otvorenije od pravoslavnih stanovnika Boke kotorske. Preporučio bih stoga da autor u svoja etnogenetska istraživanja uključi i pitanje odnosa Hrvata prema autohtonome romanskom i poromanjenom stanovništvu u priobalju te obradi njihovo uključivanje u hrvatsko narodno biće. Uostalom, neka od najsajnijih djela rane književnosti na hrvatskome jeziku potpisali su Dubrovčani romanskoga podrijetla.

U *Zaključku* (str. 231–236) autor sažeto obrazlaže vlastite teze. Tako navodi tri glavna središta nositelja etnonima *Hrvat* (Karantanija, Dalmacija i Duklja). Ujedno ukazuje na širenje hrvatskoga imena na vlaška plemena, nastojeći dokazati da se hrvatsko ime iz Duklje proširilo u Rašku i Makedoniju te dalje u Grčku i Albaniju. Hrvatsko ime nisu nosili isključivo katolici, nego i pravoslavci te poslije muslimani. Grčević ujedno zaključuje kako se pridjev *srpski* vrlo često u povijesnim vrelima odnosi na pravoslavce, a u književnojezičnoj i kulturnoj povijesti na ćirilicu.

Na kraju se donosi *Literatura* (str. 237–267) te *Kazalo toponima* (str. 269–278) i *Kazalo osobnih imena* (str. 279–291).

Knjiga Marija Grčevića *Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena* vrlo je vrijedan doprinos proučavanju etnonima *Hrvat* i glotonima *hrvatski* u hrvatskoj filologiji te se nadopunjuje s knjigama *Raspre i rasprave* Mirka Tomasovića (u kojoj se donose mnogobrojni odrazi glotonima *hrvatski* u djelima hrvatskih književnika od srednjovjekovlja do danas), *Porijeklo imena Hrvat* Alemka Gluhaka (u kojoj se, među ostalim, iznose različite etimologije etnonima Hrvat te odrazi toga etnonima prije doseobe na današnji hrvatski narodni prostor) te drugim knjigama i člancima koji filološki raščlanjuju hrvatsku etnogenezu. Autor se u njoj ograničio na nekoliko tema, svjestan istodobne opsežnosti građe i crnih rupa »mračnih stoljeća« te vlastitih istraživačkih ograničenja. Dakako da bi svaki znanstvenik iz svojega istraživačkoga kuta mogao prigovoriti kako knjizi nedostaje neka bibliografska jedinica, drukčije protumačiti ili dodati neke podatke (što sam i osobno pokazao u ovome prikazu), no to je zapravo i velika prednost ove knjige koja se može čitati kao otvoreno djelo u koje svatko od nas, pa i sam autor koji već najavljuje dopune i moguće novo izdanje, može unijeti ono što mu se čini relevantnim te donijeti vlastite zaključke. Knjiga ujedno upućuje na štetu koju je hrvatskomu narodnom biću nanio i još nanosi ekskluzivni nacionalizam te popriličnu ravnodušnost hrvatskih istraživača prema rubnim hrvatskim krajevima, uključujući i one s bogatom kulturnom tradicijom (poput Bara s okolicom u kojemu je nastao glasoviti *Ljetopis Popa Dukljanina* te u kojemu se hrvatsko ime nije zatrla vrlo nepovoljnim povijesnim okolnostima unatoč). Stoga bi ona,

po mojemu mišljenju, za znanstvenu javnost trebala biti izazov za daljnja, ponajprije historiografska, onomastička, dijalektološka i etimološka, istraživanja te poticaj za njihovo usustavljanje, a za zanimanoga čitatelja poučna jer upućuje na to kako je hrvatski narodni prostor znatno sužen, ne samo zbog vanjskoga imperijalizma (što vojnoga, što jezičnoga, što političkoga) nego i unutarnjega ekskluzivizma, a u novije vrijeme i zbog pošasti političke korektnosti (čija je posljedica istraživačka ravnodušnost prema krajevima izvan današnjih granica Republike Hrvatske) i bauka povijesnoga revizionizma (a da u znanosti nema revizionizma, Zemlja bi i danas bila ravna ploča).

DOMAGOJ VIDOVIĆ

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i prerađivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.